

JUBILEUSZ ZAKŁADU DZIEJÓW EUROPY XIX I XX W.

Dnia 3 grudnia 2002 r. w Sali Lelewelowskiej Instytutu Historii PAN w Warszawie odbyło się uroczyste posiedzenie poświęcone czterdziestolecu istnienia i działalności Zakładu Dziejów Europy XIX i XX w.

Zebranie otworzył kierownik Zakładu, prof. dr hab. Piotr Łossowski, który powitał zgromadzonych, a wśród nich dyrektora Instytutu, prof. dr hab. Stanisława Bylinę oraz dawnego szefa Zakładu prof. dr hab. Janusza Żarnowskiego. Prof. P. Łossowski przekazał następnie głos i prowadzenie zebrania prof. dr hab. Wiesławowi Balcerakowi — najstarszemu pracownikowi Zakładu. Prof. W. Balcerak podkreślił, że spotkanie ma charakter wspomnieniowy. Przypomnił osobę prof. Rafała Gerbera, założyciela Zakładu, którego portret umieszczono w Sali Lelewelowskiej na czas uroczystości.

Z kolei wicedyrektor IH PAN, dr Andrzej Koryn, zaznaczył, że w Zakładzie w ciągu 40 lat było zatrudnionych ponad 30 etatowych pracowników, a niemal tyle samo osób to stali współpracownicy. Zebrani uczcili minutą ciszy pamięć zmarłych profesorów i docentów: Tadeusza Cieślaka, Rafała Gerbera, Kazimierza Rosen-Zawadzkiego, Jerzego Kumanieckiego i Krzysztofa Lewandowskiego. Dr A. Koryn odczytał pełną listę pracowników i współpracowników Zakładu. Następnie głos zabrał dyrektor Instytutu, prof. Stanisław Bylina, który podkreślił, że obchodzimy jubileusz najstarszego zakładu w IH PAN. Mimo że dotychczas nie było zwyczaju organizowania takich obchodów, w tym wypadku „przyczyna jest godna i sprawiedliwa”. Prof. S. Bylina zaznaczył, iż z satysfakcją wysłuchał listy nazwisk współpracowników Zakładu, gdyż stanowią oni bogactwo placówki i tworzą jej atmosferę. Mówca zwrócił uwagę na obszerny i bogaty dorobek zespołu. Składają się nań m.in. roczniki czasopisma „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” oraz organizowane przez Zakład ważne i ciekawe sesje naukowe, które nie mają charakteru jedynie okolicznościowego. Dyrektor Instytutu wyraził też słowa najwyższego uznania pod adresem prof. P. Łossowskiego, który przez tyle lat wytrwale i z oddaniem prowadzi Zakład Dziejów Europy XIX i XX w. Kończąc, prof. S. Bylina jeszcze raz podkreślił szczególną rolę w Instytucie tego właśnie Zakładu i życzył dobrej atmosfery oraz możliwości prowadzenia prac naukowych w ciągu wielu następnych lat.

Prof. Wiesław Balcerak przypomniał, że tego typu zakład był novum; w okresie jego powstawania (lata sześćdziesiąte XX wieku) jeszcze się w IH PAN nie badało historii powszechnej. Powstał ośrodek naukowy, który formułował koncepcje badań historii Europy Środkowo-Wschodniej. Zaskągą szefów Zakładu było to, że na przestrzeni czterdziestu lat potrafili skupić duże grono współpracowników. Zakład, tak jak Instytut Historii, opiera się nie tylko na pracownikach etatowych. Prowadzący zebranie przypomniał też, że z Zakładu Dziejów Europy XIX i XX w. wywodzą się osobistości, które przyniosły mu chlubę, takie jak prof. Wiktoria Śliwowska uważana za najwybitniejszą specjalistkę od dziejów Rosji oraz prof. Jerzy W. Borejsza.

Następnym punktem uroczystości było wystąpienie prof. Piotra Łossowskiego, który przedstawił czterdziestoletnie dzieje Zakładu. Mówca przypomniał realizowane z powodzeniem cele badawcze i dokonania zespołu: historia powszechna (nie zajmowano się historią Polski, ale badano jej stosunki z sąsiadami), dzieje Europy od połowy XIX do połowy XX wieku (z tym, że w miarę upływu lat badania objęły okres do końca ubiegłego stulecia), stosowanie metody komparatystycz-

nej. Prof. P. Łossowski omówił ważniejsze sesje naukowe zorganizowane przez Zakład oraz bogaty dorobek pracowników i współpracowników. Przedstawił uwagi dotyczące roli Zakładu w środowisku naukowym i dokonał „podsumowania przebytej drogi”. (Pełny tekst patrz s. 309).

Z kolei głos zabrał wieloletni pracownik i szef Zakładu, prof. Janusz Żarnowski. Zauważył on, że jego przygoda z Zakładem trwała 15 lat, zgodnie z wolą prof. Tadeusza Manteuffla, który powierzył mu funkcję kierownika. Prof. Żarnowski podkreślił, że inicjatywa powołania tego Zakładu była dobrym pomysłem. Obszar Europy Środkowo-Wschodniej i Rosji (wówczas w tej niewielkiej grupce badaczy reprezentowany przez doc. dr. hab. Romualda Wojnę) jest bowiem dla nas najważniejszy. Również w przyszłości należy się interesować tym regionem. Ważny temat badawczy stanowi historia dyktatur. Osiągnięciem Zakładu jest prowadzenie badań strukturalnych i problematyka międzynarodowa. Mówca podkreślił rolę prof. P. Łossowskiego, który był *spiritus movens* wielu inicjatyw, konferencji i publikacji. Badania prowadzono, nie zważając na istnienie cenzury. Mimo że obecnie jest wiele instytucji zajmujących się historią powszechną, prace Zakładu należy kontynuować — stwierdził prof. J. Żarnowski. Zakończył życzeniami: „*Felix faustum fortunatumque sit!*”.

Prof. Jerzy W. Borejsza, który był związany z Zakładem przez 16 lat (od 1975 r.), podkreślił, że panowało w nim to, na co zawsze zwracał uwagę prof. T. Manteuffel: atmosfera spokoju, godności, autentycznej pracy naukowej i szacunku dla pracy. Mówca przypomniał, że w okresie pracy w Zakładzie napisał 6 książek. „Starałem się i będę się starać” — powiedział. Kończąc, prof. J. W. Borejsza gratulował, dziękował i życzył, by Zakład w dalszym ciągu był ośrodkiem tolerancji.

Następnie doc. dr. hab. Elżbieta Znamierowska-Rakk, sekretarz redakcji „Studiów z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, przedstawiła historię rocznika (Por. załączony tekst na s. 315).

Doc. dr. hab. Andrzej Nowak zabrał głos jako reprezentant młodszego pokolenia postrzegający Zakład z perspektywy Pracowni Dziejów Rosji i ZSRR, którą obecnie kieruje. W zebraniach Zakładu uczestniczy od 1983 r. Spotkał się z dobrą atmosferą panującą w poważnym, niezależnym ośrodku badań oraz z możliwością swobodnej wymiany myśli. Doc. A. Nowak podkreślił, że na zebraniach Zakładu mogliśmy się uczyć kultury dyskusowania i kultury rozmowy, zwłaszcza od osób takich, jak profesorowie: Maciej Koźmiński, Jerzy W. Borejsza, Marek K. Kamiński. Niepowtarzalną specyfikę nadawały zebraniom wspomnienia „kresowe” prof. Romualda Wojny, dr. Aleksandra Achmatowicza i dr. Henryka Bułhaka. Mówca przypomniał, że Zakład był w latach osiemdziesiątych trochę jakby „Arka Noego”: przysparzał osoby prześladowane (profesorowie Andrzej Paczkowski, Jan Kofman). Istotny też jest udział pracowników Zakładu w organizowaniu międzynarodowych spotkań i konferencji (polsko-ukraińskie, polsko-białoruskie i polsko-rosyjskie), niektórych wspólnie z Mazowiecką Wyższą Szkołą Humanistyczno-Pedagogiczną w Łowiczu. Nawiązując do wypowiedzi prof. J. Żarnowskiego, doc. A. Nowak zauważył, że Zakład zawsze łączył badania wieku XIX i XX, co wzbogacało specjalistów od obu epok. Mówca złożył wyrazy specjalnej wdzięczności „najważniejszej osobie w jego życiu naukowym” — prof. Wiktorii Śliwowskiej i na zakończenie serdecznie podziękował w imieniu swoim i innych za 20 lat wspólnej pracy.

Doc. dr. hab. Maciej Koźmiński mówił o roli Zakładu w kontekście ogólnym: historycznym, politycznym i geopolitycznym. Przypomniał osoby, które szczególnie odznaczyły się nie tylko w wytyczaniu nowych kierunków badań, ale też w wypracowywaniu nowego sposobu myślenia o historii naszego regionu. (Por. pełny tekst na s. 309).

Dr Zbigniew Klejn jako nieetatowy współpracownik, gość Zakładu, zwrócił uwagę na panującą zawsze w tym gronie zasadę odwagi i otwartości. Atmosferę taką potrafił stworzyć prof. R. Gerber, którego doktorantem był Z. Klejn. Przez wszystkie te lata w Zakładzie prowadzi się badania i dyskusje nad ważnymi sprawami, nie bacząc na panujące prądy i mody.

Dr Henryk Bułhak, przywołując słowa Melchiora Wańkowicza, stwierdził, że w Zakładzie nigdy nie było „bezinteresownej zawiści”. Mówca wyraził życzenie, by tak było dalej.

Na zakończenie prof. W. Balcerak podziękował wszystkim zebranym. Po części oficjalnej uczestnicy uroczystości zgromadzili się przy lampce wina w Sali Kościuszkowskiej IH PAN.

Aleksandra J. Leinwand

WYSTĄPIENIE MACIEJA KOŹMIŃSKIEGO

Jakakolwiek poważna próba oceny (obecnego) Zakładu Dziejów Europy XIX i XX w. wymaga przypomnienia co najmniej kilku — dziś bodajże oczywistych — elementów tła, czy też kontekstu (już) historycznego jego narodzin, losów i czterdziestoletniego dorobku. Nie jest to jednak moim zadaniem ani też zamiarem. Oceniając, należy jednak odwołać się do okoliczności znanych i prawd trywialnych. A wśród nich — przypomnieć, że (ówczesna) Pracownia Dziejów ZSRR i Europy Środkowej powstała w niespełna dwie dekady od narodzin „ładu jałtańsko-poczdamskiego”, który arbitralnie podzielił nasz kontynent. Był to podział zdecydowanie dychotomiczny, a zarazem ahistoryczny, gdyż ignorujący stulecia rozwoju dziejowego; ufortyfikowana linia Laby i mur otaczający większą część Berlina miały ów podział na „Zachód” i „Wschód” dobitnie symbolizować. Z moskiewskiej perspektywy wszelkie inne podziały, lub tylko ich pozór, każdy kładący się (od strony „Zachodu”) na ogromnych obszarach „Wschodu” cień nieuchronnie wywoływał podejrzenia o próbę odgradzania się, lub wręcz ucieczki z „obozu”. Podejrzana musiała być zatem — zwłaszcza w szczególnym, polskim przypadku — inicjatywa powołania najskromniejszego nawet ośrodka badania „osobnych” dziejów Europy Środkowej, Środkowo-Wschodniej, a bodaj i (tylko) Wschodniej; owej Europy „pośredniej” („Europe-Between”) pomiędzy Rosją a Niemcami (w ich wszystkich historycznych wcieleniach). Pamiętam, że w wówczas niepokój „władzy” budzić mogły nawet zgola fantastyczne (prasowe) roje-
nia na temat restauracji dualistycznej monarchii Habsburgów.

W tym właśnie kontekście winniśmy pamiętać o szczególnej atmosferze panującej w Instytucie pod światłą dyрекcją prof. Tadeusza Manteuffla, o dorobku zrodzonym z pielęgnowanej tu wyobraźni historycznej i myśli na tyle niezależnej, że niekiedy zdolnej wyprzedzić „epokę”, a z czasem — „wybić się” na autorską niepodległość. Wolno było zatem prowadzić badania porównawcze ustrojów politycznych „państw narodowych”, oceniać porządek międzynarodowy „ładu wersalskiego”, zajmować się rewizjonizmem terytorialnym, kwestiami granic i mniejszości narodowych. Można było pracować w wyjątkowej atmosferze, której nie zakłócały nawet gwałtowne, cykliczne zmiany klimatu politycznego.

Niech mi zatem wolno będzie przypomnieć, że: (1.) dzięki zabiegom prof. Rafała Gerbera (jednak) powstała nasza Pracownia (Zakład), choć nawet jej („środkowoeuropejska”) nazwa budziła znane zastrzeżenia ówczesnych „decydentów”; (2.) prof. Janusz Żarnowski był (o czym dotąd nie wspomniano) m.in. redaktorem tomu *Dziesięć wieków Europy [Studia z dziejów kontynentu, „Czytelnik”, Warszawa 1983]*, który wskutek oporów „czynników” (wobec składu autorów) ukazał się ze znacznym opóźnieniem; (3.) prof. Piotr Łossowski nie tylko sprzyjał badaniom regionalnym, honorującym odrębności rozwoju historycznego krajów i narodów, lecz sam zajmował się historią narodów i państw nadbałtyckich, i to wówczas, gdy horyzont najśmielszych prognoz politologicznych nie obejmował (szans) odrodzenia ich państwowości. Sapienti sat.

40 LAT ZAKŁADU DZIEJÓW EUROPY XIX I XX W. INSTYTUTU HISTORII POLSKIEJ AKADEMII NAUK

Czterdzieści lat to długi okres w pracy komórki naukowej. Skłania to do refleksji i podsumowania przebytej drogi. Zwłaszcza iż Zakład stanowi nieodłączną część Instytutu Historii PAN, którego jubileusz pięćdziesięciolecia obchodziliśmy w czerwcu 2003 r.

Powołanie Zakładu Dziejów Europy XIX–XX wieku — a nosił on poprzednio różne nazwy: Zakładu Historii Europejskich Krajów Socjalistycznych, Pracowni Historii Europy Środkowej i Wschodniej — wiązało się z postulatami rozszerzenia badań nad historią powszechną w Instytucie, który dotychczas skupiał się głównie na dziejach Polski.

Tendencja ta połączyła się z inicjatywą, która wyszła spoza Instytutu, zyskując poparcie w kierownictwie Akademii i w rezultacie także zgodę dyrekcji Instytutu Historii PAN.

Założycielem Zakładu i jego pierwszym kierownikiem został profesor Uniwersytetu Warszawskiego Rafał Gerber. Tematyka badawcza Zakładu określona została w ten sposób, iż dotyczyć miała

dziejów Europy Środkowo-Wschodniej i Rosji (ZSRR). Brano pod uwagę kraje położone na wschód od Niemiec, ale z uwzględnieniem Austrii i całych Bałkanów. Rosja wraz z jej częścią azjatycką stanowić miała nieodłączny przedmiot zainteresowań. Historii Polski jako takiej nie uwzględniono, natomiast zamierzano badać jej stosunki z sąsiadami z Europy Środkowo-Wschodniej. W programie przewidziano także badania stosunków Niemiec z państwami naszej części Europy.

Przedmiot zainteresowań stanowić miała przede wszystkim historia polityczna, stosunki międzynarodowe. Nie zamierzano jednak unikać także kwestii gospodarczych i społecznych, w mniejszym stopniu brano pod uwagę sprawy kultury.

Jeśli chodzi o zasięg chronologiczny, to za podstawę przyjęto stulecie od połowy XIX do połowy XX wieku. Zdarzały się od tego pewne odstępstwa, gdyż brano na warsztat także tematy wcześniejsze.

Założeniem tym pozostaliśmy wierni aż po dzień dzisiejszy. Z jednym tylko wyjątkiem — w miarę upływu lat w szerszym zakresie uwzględniane były tematy odnoszące się także do drugiej połowy wieku XX.

Ważnym wydarzeniem w pracach nowo utworzonego Zakładu stało się powołanie w 1963 r. decyzją władz Akademii rocznika pt. „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”.

Prace Zakładu rozpoczęły się w kwietniu 1962 r., nader szczupłymi siłami paru osób, które w dodatku zaabsorbowane były kończeniem prac doktorskich. Po kilku miesiącach przybyli także pierwsi doktoranci.

Mimo wielu trudności już wkrótce pierwszym wystąpieniem na zewnątrz powstałego Zakładu stało się zorganizowanie sesji poświęconej rewolucji 1905 roku, w jej 60. rocznicę. Odybła się ona w dniach 27–28 maja 1965 r. Celem sesji było pokazanie, że rewolucja zasięgiem swym nie ograniczyła się tylko do granic państwa rosyjskiego, lecz znalazła odbicie także w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej, walki społeczne zaś spletały się z wystąpieniami narodowo-wyzwoleńczymi.

Przy okazji sesji zwrócono uwagę na niedostateczną jeszcze rozbudowę w Polsce środowisk naukowych, które zajmowałyby się historią powszechną. Mówiono, że właśnie konferencja o rewolucji 1905 r. skoncentrowana „wokół jednego ważnego zjawiska dziejowego” stanowi zapowiedź poprawy w tej dziedzinie.

Konferencja wzbudziła duże zainteresowanie, skupiając kilkudziesięciu uczestników z wielu ośrodków naukowych kraju. W dyskusji zabrało głos 17 osób, w tej liczbie profesorowie Ludwik Bazyłow, Józef Buszko, Adam Galos, Henryk Wereszycki.

W maju 1966 r. nastąpiła zmiana na stanowisku kierownika Zakładu. Funkcję tę objął prof. Janusz Żarnowski, by sprawować ją następnie z dużym zaangażowaniem i energią przez kolejnych piętnaście lat, aż do końca 1980 r.

W pracach Zakładu w drugiej połowie lat sześćdziesiątych na czoło wysunęły się badania nad układem stosunków międzynarodowych w naszej części Europy. Zajęto się zwłaszcza „ładem wersalskim”, tj. systemem stosunków między państwowych, jaki wytworzył się w Europie po I wojnie światowej. Problem był istotny, gdyż szukanie odpowiedzi na temat funkcjonowania, a następnie pogłębiających się objawów rozkładu tego systemu przyczynić się mogło do wyjaśnienia źródeł i genezy II wojny światowej. Ponieważ ośrodek wytwarzających się napięć spoczywał właśnie na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej — przeprowadzenie badań w odniesieniu do tej części naszego kontynentu było uzasadnione i mieć mogło duże znaczenie.

Rezultaty kilkuletnich badań przedstawione zostały na sesji zorganizowanej w dniach 2–3 grudnia 1969 r. właśnie na temat „ładu wersalskiego” w Europie Środkowej. Sesja zgromadziła ponad 30 badaczy. Organizator sesji prof. Żarnowski podzielił czynniki, które spowodowały wprowadzenie „ładu wersalskiego” w naszej części Europy na dwie grupy. Odgórne, tj. zamierzenia zwycięskich mocarstw i głoszone przez nie zasady samostanowienia, oraz oddolne — dążenia wyzwolenńcze ujarzmionych narodów, przy czym zasadnicze znaczenie miały według niego te drugie.

Czynniki integrujące bądź osłabiające „ład wersalski” rozpatrzył prof. Wiesław Balcerak. Dokonał przeglądu przyczyn, które złożyły się na powstanie takiego a nie innego układu politycznego w Europie Środkowo-Wschodniej po I wojnie światowej. Zwrócił przy tym uwagę, że elementem wzmacniającym ten układ były dążenia państw regionu, które zmierzały do utrzymania *status quo*. „Ład wersalski” — mówił — funkcjonował w Europie Środkowo-Wschodniej przez szereg kolejnych lat. Zniszczyła go dopiero ekspansja Niemiec hitlerowskich.

Na sesji rozpatrzone zostały także problemy mniejszości narodowych jako istotnego czynnika, który wpływał na układ stosunków międzynarodowych.

W tym czasie, to jest w drugiej połowie lat sześćdziesiątych, ukazały się w Zakładzie pierwsze opracowania monograficzne. Były to książki Wiesława Balceraka, *Polityka zagraniczna Polski w dobie Locarna* (1967), oraz Piotra Łossowskiego, *Stosunki polsko-litewskie 1918–1920* (1966).

Ważną cechą prowadzonych w Zakładzie badań było stosowanie metody porównawczej. Szukano paralel rozwoju, dopatrywano się podobieństw, ale i różnic w sytuacji poszczególnych krajów, starano się odnaleźć przyczyny tego. Problemem, który rzucił się w oczy, nie tylko zresztą nam, było odchodzenie większości państw Europy Środkowo-Wschodniej od przyjętej tuż po wojnie i nieraz bardzo radykalnie pojętej demokracji parlamentarnej i ustanowienie na to miejsce reżymów autorytarnych. Najczęściej na drodze zamachów i przewrotów.

Prowadzone przez dłuższy czas badania źródłowe na ten temat podsumowane zostały podczas sesji zorganizowanej przez Zakład w dniach 2–3 grudnia 1971 r. na temat dyktatury w Europie Środkowo-Wschodniej 1918–1939. Sesja zgromadziła liczne grono badaczy z Polski, Czechosłowacji, Węgier i Stanów Zjednoczonych.

Podczas obrad omówiono szereg podstawowych spraw, związanych z powstawaniem i funkcjonowaniem reżymów dyktatorskich — takich jak ogólna ewolucja systemów ustrojowych w Europie Środkowej, jak wpływ czynników gospodarczych i sytuacji międzynarodowej na kształtowanie się dyktatur, jak problem nacjonalizmu i sytuacja mniejszości narodowych w państwach dyktatorskich. Zobrazowano także ideologie głoszone w krajach dyktatorskich i rozpatrzono rolę wojska w przewrotach.

W trakcie sesji wskazano, że przewroty przyniosły nieraz bardzo drastyczne ograniczenia swobód obywatelskich, oznaczały zaprowadzenie rządów dyktatorskich. Jednocześnie jednak mocno podkreślano, że reżymy autorytarne w państwach Europy Środkowo-Wschodniej nie mogą być utożsamiane z faszyzmem włoskim, a tym bardziej niemieckim hitleryzmem. Było to duże osiągnięcie sesji, zważywszy, że w owym czasie w Polsce, a zwłaszcza w krajach sąsiednich, lansowane były odmienne poglądy, podkreślające faszystowski charakter rządów w przygniatającej większości państw naszej części Europy.

Materiały sesji opublikowane zostały w oddzielnym wydawnictwie w 1973 r. Co więcej, doczeekały się wydania w języku angielskim w nieco zmienionej postaci w 1983 r. Redaktorem naukowym obydwóch wydawnictw był prof. Janusz Żarnowski. Tematycznie wiązała się z tym monografia Piotra Łossowskiego pt. *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury 1918–1934* (1972).

Ważną dziedziną zainteresowań Zakładu od samego początku były także sprawy międzynarodowe i stosunki Polski z jej bliższymi i dalszymi sąsiadami. Prowadzone w tym zakresie badania stały się przedmiotem sesji, która odbyła się w dniach 14–15 maja 1975 r., gromadząc ponad 40 uczestników z całej Polski. Wygłoszone referaty zobrazowały stosunki II Rzeczypospolitej ze wszystkimi jej bezpośrednimi sąsiadami, także z tymi, z którymi graniczyliśmy przez morze, tj. państwami skandynawskimi. Tak pełne ujęcie dokonane zostało po raz pierwszy i mogło być rezultatem tylko pracy zespołowej. Przedstawiona została w następstwie ważna sfera polityki zagranicznej Polski, istotny aspekt jej położenia międzynarodowego. Sposób ujęcia tematów stanowił zupełną, jak na owe czasy, nowość, oznaczał odejście od obowiązujących schematów.

Duża część referatów stanowiła odbicie szerszych badań, prowadzonych na podstawie gruntownej kwerendy źródłowej. Materiały sesji wydane zostały w postaci oddzielnej książki. Publikacja ta, pt. *Przyjaźnie i antagonizmy. Stosunki Polski z państwami sąsiednimi w latach 1918–1939* (1977), okazała się bardzo przydatna i weszła do obiegu naukowego. Spotkała się z przychylnym przyjęciem krytyki.

W latach 70. stawały się coraz bardziej widoczne wyniki pracy Zakładu. W tym czasie ukazał się szereg monografii dotyczących zarówno historii wewnętrznej poszczególnych państw, jak i przede wszystkim spraw międzynarodowych. Wspomnieć tu trzeba o wydanej w 1974 r. pracy Wiesława Balceraka, *Powstanie państw narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej*. Autor przedstawił nie tylko uwarunkowania międzynarodowe, ale także stosunki wewnętrzne w poszczególnych krajach. Dokonując analizy porównawczej, starał się odpowiedzieć na pytanie o przyczyny takiego a nie innego kształtu granic w Europie Środkowo-Wschodniej wytyczonych w latach 1918–1921. Również o dziejach wewnętrznych, tym razem Rosji, mówiła rozprawa Romualda Wojny pt. *Walka o ziemię w Rosji w 1917 roku* (1977).

Więcej było książek, które dotyczyły sytuacji międzynarodowej w Europie Środkowo-Wschodniej i stosunków Polski z państwami sąsiednimi. Opublikowane zostały prace Macieja Koźmińskiego

Polska i Węgry przed drugą wojną światową (1970), Krzysztofa Lewandowskiego *Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji 1918–1932*, (1974), dwa lata później (1976) ukazała się książka Piotra Łossowskiego *Miedzy wojną a pokojem*, która mówiła o zamysłach wojennych Niemiec na Wschodzie w 1919 roku i zbudowaniu przez Polskę rozległego frontu obronnego wzdłuż jej zachodniej rubieży. Warto zaznaczyć, że spotkała się ona z zarzutami niektórych historyków, uważających, iż Józef Piłsudski, pochłonięty planami ekspansji na wschodzie, nie byłby zdolny do zapewnienia obrony przed Niemcami.

W tym samym prawie czasie (1977) wydrukowana została praca Anny Garlickiej o stosunkach polsko-jugosłowiańskich w latach 1934–1939.

Z takim dorobkiem wkroczył Zakład w lata 80. W tym czasie (listopad 1980) prof. Żarnowski powołany został na stanowisko kierownika Zakładu Dziejów Społecznych Polski XIX–XX w., kierownictwo zaś Zakładu Dziejów Europy XIX–XX wieku objął Piotr Łossowski.

Zasadniczy kierunek badań nie uległ zmianie, wszakże w większym stopniu niż poprzednio przyciągała uwagę problematyka międzynarodowa, stosunki Polski z sąsiednimi państwami. Mimo iż ogólna sytuacja polityczna nie sprzyjała badaniom, a w roku 1982 nie ukazał się nawet tom naszych „Studiów”, to staraliśmy się nadal wykonywać swoje zadania, nie zwracając uwagi na zawirowania i zmieniające się koniunktury polityczne. Zaowocowały wyniki prowadzonych od lat studiów i kwereńd. Romuald Wojna w 1984 r. wydał rozprawę: *Wieś rosyjska w latach 1918–1920. Przemiany polityczne i społeczne*, Piotr Łossowski opublikował zaś w 1982 (drugie wydanie 1985) książkę: *Litwa a sprawy polskie 1939–1940*. Tenże autor w 1986 r. wydał pracę: *Zerwane pęta. Usunięcie okupantów z ziem polskich w listopadzie 1918 roku* (drugie wydanie w 1998). W tym samym 1986 r. ukazała się monografia Bronisława Makowskiego: *Litwini w Polsce 1920–1939*. Specjalną wymowę posiadał fakt, że przedstawiciel mniejszości narodowej uzyskał możliwość napisania pracy o swoich rodakach. Praca Broniusa Makauskasa wzbudziła zainteresowanie i ukazała się w Litwie w tłumaczeniu na język litewski.

Natomiast w 1987 r. ukazała się praca Marka Kamińskiego i Michała Zachariasza, będąca udaną próbą syntezy polityki zagranicznej Polski, pt. *Polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej 1918–1939* (drugie wydanie w 1998).

Wspomnieć też trzeba o pracach Jerzego Borejszy, który zajmował się tematyką dziejów faszyzmu i totalitaryzmu w międzywojennej Europie. Jedną z jego książek dotyczyła specjalnie Europy Środkowo-Wschodniej, a mówiła o wpływach faszyzmu włoskiego w krajach tego regionu (*Rzym a wspólnota faszystowska*, Warszawa 1981, jednocześnie wydanie włoskie).

Przez kilka lat w ramach Zakładu pracowała Wiktoria Śliwowska. Kontynuowała ona swe prace skupiające się głównie na edycji źródeł, pochodzących z archiwów rosyjskich, a dotyczących powstania styczniowego, Wiosny Ludów na ziemiach polskich i in. Przygotowane w większym zespole wydawnictwa te niezmiernie wzbogaciły wiedzę na temat polityki rządu rosyjskiego wobec Polski, stosunków polsko-rosyjskich i martyrologii polskich zesłańców w Rosji w XIX w. Była ona także autorką szeregu rozpraw i artykułów, dotyczących tej problematyki.

Przełom 1989 r. otworzył nowe możliwości pełnej wypowiedzi twórczej i podejmowania tematów, których ze względu na cenzurę dotąd nie ruszono. W dniach 1–2 października 1990 r. zorganizowaliśmy sesję naukową poświęconą 70. rocznicy polskiego zwycięstwa w wojnie 1920 r. Zgromadziła ona liczne grono historyków. Głównym jej celem było nie tyle pokazanie przebiegu walk, ile ich tła międzynarodowego. Zwłaszcza stosunku państw sąsiednich do rozgrywających się na polach bitewnych wydarzeń. Materiały sesji wraz omówieniem dyskusji wydane zostały w oddzielnym tomie, który został wznowiony.

W dniach 8–9 listopada 1993 r. na sesji urządzonej z okazji 75. rocznicy odzyskania niepodległości rozpatrzone została rola i miejsce Polski w Europie od wybuchu I wojny światowej poczynając, aż po rok 1957. Chodziło o podkreślenie, że w ciągu tego niezmiernie bogatego w wydarzenia okresu w sprawie polskiej dokonały się daleko idące przeobrażenia, pozycja zaś międzynarodowa odrodzonego państwa polskiego przeżyła znamiennej ewolucję. Była to droga znacząca zwycięstwami, ale i klęskami, zawsze jednak Polsce przypadała ważna rola w przeobrażeniach dokonujących się w naszej części Europy.

Kolejna konferencja pt. „Od Wersalu do Poczdamu” odbyła się 23–24 października 1995 r., a poświęcona była omówieniu zmian, które dokonały się w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1918–1945. W czasie obrad wykazano, że mimo wszelkich ułomności i niedoskonałości Traktat Wer-

salski przyczynił się do uzyskania przez szereg narodów wolności oraz niepodległości państwowej. Natomiast Układ Poczdamski akceptował i potwierdził dominację ZSRR nad Europą Środkowo-Wschodnią ze wszystkimi fatalnymi tego następstwami.

Serię ówczesnych konferencji zamknęła zorganizowana 3–4 listopada 1998 r. sesja pt. „Odrodzona Polska wśród sąsiadów 1918–1921”. Nawiązywała ona tematycznie do sesji, która odbyła się przed ponad dwudziestu laty w maju 1975 r. Stanowiła jednak rozwinięcie i pogłębienie, a nie powtórzenie spraw już omawianych. Wzięto pod uwagę znacznie krótsze wycinki czasowe, lecz za to większy zasięg terytorialny. Wiele spraw przedstawionych zostało w sposób o wiele bardziej szczegółowy. Istotne było poszukiwanie pewnych cech wspólnych i dochodzenie do ogólnej charakterystyki stosunków międzynarodowych w Europie Środkowo-Wschodniej.

Materiały wszystkich tych konferencji wydane zostały drukiem pod bardzo staranną redakcją naukową Andrzeja Koryna.

Pod koniec lat 80. i w latach 90. XX w. Zakład zasiłowało spore grono nowych pracowników. Niektórzy z nich posiadali już doświadczenie w pracy naukowej, nieraz znaczący dorobek. Inni rozpoczynali dopiero karierę naukową. Ogólnie można jednak powiedzieć, że wniesli oni bardzo cenny wkład pracy, pozwalający na rozszerzenie dotychczasowego zakresu badań.

Zniesienie cenzury, podejmowanie nowych tematów, odczuwalne zasilenie nową kadrami, a także ułatwienia organizacyjne i techniczne w produkcji książek — wszystko to sprawiło, że w ostatniej dekadzie ubiegłego stulecia oraz w pierwszych latach tego już wieku mogliśmy zaobserwować prawdziwą eksplozję nowych publikacji. W Zakładzie zostało przygotowanych i wydrukowanych znacznie więcej książek niż w dekadach poprzednich. I tak, nie chcąc być gołosłownym, pragnąłbym wskazać Andrzeja Nowaka, który w latach 1994–2001 wydał przynajmniej cztery książki. Wszystkie one dotyczą tematyki rosyjskiej, względnie polsko-rosyjskiej. Są to: *Między carem a rewolucją. Studium stosunku i postaw Wielkiej Emigracji wobec Rosji* (1994), omówienie koncepcji polskiej polityki wschodniej pt. *Jak rozbić rosyjskie imperium?* (1995), studia i szkice dotyczące XIX i XX wieku pt. *Polacy, Rosjanie i biesy* (1998) oraz książka, której nie trzeba prezentować: *Polska i trzy Rosje* (2001).

Z prac Daniela Boćkowskiego wspomnę o jego przejmującej opowieści, mówiącej o losach dzieci polskich wywiezionych w głąb ZSRR, pt. *Jak piskłęta z gniazd* (1995), a także o obszernej monografii pt. *Czas nadziei* (1999) mówiącej o obywatelach polskich w ZSRR w latach II wojny światowej i opiece nad nimi ze strony polskich placówek. Do znaczących osiągnięć Zakładu należy niewątpliwie zaliczyć wydanie opartej na bogatej podstawie źródłowej monografii Marka K. Kamińskiego *Polska i Czechosłowacja w polityce Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii. 1945–1948* (1991).

Wspomnieć trzeba także o ważnej książce Elżbiety Znamierowskiej-Rakk, w której skumulowało się sporo lat jej pracy badawczej, pt. *Sprawa Tracji Zachodniej w polityce bułgarskiej 1919–1947* (1991), która stanowi nowość nie tylko w historiografii polskiej.

Obok tego wymienić należy wnikliwą książkę Aleksandry Leinwand: *Sztuka w służbie utopii*, która mówi o funkcjach politycznych i propagandowych, jakie przypisano sztukom plastycznym w Rosji Radzieckiej lat 1917–1922 (1998).

Duże znaczenie poznawcze posiada również książka Tadeusza Epszteina pt. *Edukacja dzieci i młodzieży w polskich rodzinach ziemiańskich na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w drugiej połowie XIX wieku* (1998).

Zwrócić pragnąłbym także uwagę na prace Henryka Bułhaka, które dotyczą historii stosunków polsko-francuskich w okresie międzywojennym i odznaczają się charakterystyczną dla tego autora erudycją i skrupulatnością w przedstawianiu opisywanych wydarzeń. Są to wydana w 1993 r. książka *Polska–Francja. Z dziejów sojuszu 1922–1939*, cz. 1, oraz wydrukowana w 2000 r. *Polska–Francja, z dziejów sojuszu 1933–1936*.

W ostatnim czasie, już na progu wieku XXI, wydrukowane zostały trzy kolejne książki:

Cenna rozprawa źródłowa Marka K. Kamińskiego, *Konflikt polsko-czeski 1918–1921*, która ułatwia zrozumienie stosunków, jakie wytworzyły się pomiędzy Polską a Czechosłowacją w całym okresie międzywojennym (2001).

Rozprawa Marii Pasztor, która ze znajomością realiów przedstawiła *Obraz Polski w oczach francuskich kół rządowych 1924–1939* (1999).

Monografia Anny Garlickiej, będąca owocem jej wieloletniej pracy, pt. *Wielka Brytania i Bałkany 1933–1939*. Cechą charakterystyczną tej książki jest szerokie ujęcie tematu i sięgnięcie do bogatych źródeł archiwalnych.

Wreszcie na koniec nie mogę nie wspomnieć o mych własnych książkach wydanych w ostatnich latach. Chodzi tu po pierwsze o zbiór szkiców na temat polityki zagranicznej i położenia międzynarodowego II Rzeczypospolitej pt. *Polska w Europie i świecie* (1990). Dwa lata później (1992) wydałem książkę: *Stosunki polsko-estońskie 1918–1939*, która w sposób szczegółowy ukazuje, jak się one zawiązały, jak się rozwijały, czego dotyczyły. W tym samym 1992 r. ukazała się książka: *Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej*, mówiąca o formach i metodach pracy dyplomacji oraz jej składzie (II wydanie 2001). Cykl prac dotyczących dziejów stosunków polsko-litewskich zamknęła praca mówiąca o okresie 1921–1939 (1997). I wreszcie w 2001 r. ukazała się popularna synteza dziejów Litwy, obejmująca historię tego kraju od drugiej połowy XIX w. do czasów współczesnych.

Zbliżając się do zakończenia, pragnąłbym zaznaczyć jeszcze trzy sprawy.

Po pierwsze przypomnieć, że w ciągu ostatnich kilkunastu lat, tworząc nadrzędną strukturę Zakładu Dziejów Europy XIX–XX w., istniały w jego ramach dwie Pracownie. Pracownia Historii Europy Środkowo-Wschodniej wyodrębniła się z Zakładu właściwie tylko w zakresie potrzeb sprawozdawczych i organizacyjno-personalnych, natomiast Pracownia Historii Rosji posiadała swą odrębność, urzędowała oddzielne zebrania. Z dużym oddaniem i skrupulatnością kierował tą komórką doc. Romuald Wojna. Obecnie jej kierownictwo objął doc. Andrzej Nowak.

Po drugie trzeba podkreślić tę ogromną rolę, jaką odgrywał w życiu Zakładu nasz Rocznik, którego 37 tomów ukazało się dotychczas. Od numeru 27 zmienił on nazwę na „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, chociaż zasadniczy kierunek i charakter pisma w zasadzie nie uległ zmianie, z tym jedynie wyjątkiem, że można było drukować bez oglądania się na cenzurę. W ciągu tych wszystkich lat w „Studiach” prezentowali swój dorobek przede wszystkim pracownicy naszego Zakładu. Przyciągnęliśmy jednak do współpracy także wielu autorów z zewnątrz, w tym z zagranicy, przede wszystkim z krajów interesującej nas części Europy. Zamieszczonych zostało w „Studiach” wiele artykułów źródłowych, a także publikacji dokumentarnych, bez których nie może się obejść żaden badacz tej problematyki. Staraliśmy się przez cały czas informować o nowych i ważniejszych książkach dotyczących historii Europy Środkowo-Wschodniej i Rosji. Mimo niewątpliwych osiągnięć w tej dziedzinie nie udało się nam ukazać z jednakową dokładnością dorobku historiografii wszystkich interesujących nas krajów.

Po trzecie wreszcie pragnąłbym zaznaczyć, iż w pracach Zakładu uczestniczyło i uczestniczy sporo osób z zewnątrz. Więcej niż wynosił stan etatowy komórki. Udział niektórych był sporadyczny, inni wnieśli trwały wkład. Niektórzy przygotowali i obronili prace doktorskie, inni tylko je zapoczątkowali. Duża i bardzo cenna jest grupa osób, których możemy określić jako stałych współpracowników. Związani bardzo z Zakładem, z jego tematyką, zrobili wiele, aktywnie uczestnicząc w cotygodniowych posiedzeniach, publikując liczne artykuły i recenzje.

Ogólnie też stwierdzić możemy, że Zakład od wielu już lat stał się ośrodkiem badań i dyskusji, ogniskujących się wokół problemów historii Europy Środkowo-Wschodniej i Rosji.

Obchodząc jubileusz czterdziestolecia, obejrzeć się możemy do tyłu z poczuciem dobrze spełnionego obowiązku. Te lata nie zostały zmarnowane. Zaistnieliśmy, zyskaliśmy uznanie w środowisku jako wyspecjalizowany zespół, zajmujący się ważną problematyką Europy Środkowo-Wschodniej i Rosji. Nie wpływały na nas zmieniające się koniunktury. Robiliśmy swoje, mając na celu długofalowe zamierzenia naukowe. Gdy zaistniała moda na badanie problematyki wschodniej, gdy powstawały różnorakie zajmujące się tym placówki — nie przejmowaliśmy się, w poczuciu swej przewagi wynikającej ze zgromadzonej wiedzy i olbrzymiego doświadczenia.

Wypada mi w tym miejscu najgoręcej podziękować wszystkim pracownikom i współpracownikom Zakładu za ich wkład do naszej wspólnej pracy. Tylko zbiorowym wysiłkiem zdołaliśmy osiągnąć to, co uzyskaliśmy.

Piotr Łossowski

UWAGI I REFLEKSJE NA TEMAT ROCZNIKA „STUDIA Z DZIEJÓW ROSJI I EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ”

Począwszy od 1965 r., czasopismo nasze pełni funkcję organu Zakładu Dziejów Europy XIX–XX w., stanowiąc zarazem swoistą wizytówkę dorobku naukowego jego pracowników oraz badaczy skupionych wokół Instytutu Historii PAN, zajmujących się szeroko pojętą historią Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej.

Gdyby przyszło jednym zdaniem scharakteryzować „Studia” jako naukowe wydawnictwo ciągle ukazujące się z reguły corocznie na przestrzeni niemalże 40 lat, to należałoby przede wszystkim wskazać na ich wyrównany, wysoki poziom merytoryczny. Bez wątpienia ten walor edycja zawdzięcza konsekwentnej linii jej redagowania. Zarówno bowiem założyciel pisma i jego pierwszy redaktor naczelny — profesor Rafał Gerber i jego następca do 1983 r. — profesor Janusz Żarnowski, jak i obecny kierownik Zakładu oraz szef Redakcji „Studiów” — profesor Piotr Łossowski przejawiali zawsze szczególną troskę o to, aby materiały zakwalifikowane do druku spełniały kryteria naukowe, tak pod względem treści, jak i formy. W okresie do 1989 r. w praktyce polegało to na pryncypialnym dążeniu do ukazywania prawdy historycznej, która, rzecz oczywista, na tyle tylko mogła być „przemycana” w piśmie, na ile peerelowska cenzura nie dopatrzyła się przy tym naruszenia kanonów ówczesnej *political correctness*. Naturalnie, nie sposób twierdzić, iż wysiłki te zawsze uwieńczone były powodzeniem. Owszem, nakazy „jedynie słusznej” ideologii częstokroć nie pozwalały na podejmowanie wielu ważnych tematów uznawanych przez władze komunistyczne za tabu lub wymuszały na autorach artykułów dotyczących niewygodnej problematyki ujęcia „kompromisowe”. Znajdowało to odbicie w doborze publikowanej tematyki, w ocenie faktografii, a także w używanej terminologii. Konieczność podporządkowania się obowiązującym standardom w nauce historycznej, ustalonym przez czynniki rządzące, wyraziła się również w przyjęciu tytułu pisma — „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, co władze postawiły jako warunek *sine qua non* jego wydawania, chociaż faktycznie treść edycji odnosząca się do historii Rosji nierzadko wychodziła poza okres sowiecki. Wszystko to wszakże *per saldo* nie może podważyć opinii, że w epoce realnego socjalizmu rocznik nasz zaliczał się do tej grupy periodyków naukowych, które, pomimo nacisków i ograniczeń politycznych, potrafiły w odczuciu środowiska historycznego utrzymać relatywnie poważną rangę. Warto przy tym dodać, iż w latach 80., a zwłaszcza pod ich koniec, obręcz tych restrykcji wyraźnie się rozluźniła, co, naturalnie, nie pozostało bez korzystnego wpływu na treść czasopisma.

Okres „postsowiecki” w dziejach naszego pisma datuje się od 1992 r., kiedy to tom XXVII ukazał się już pod zmienioną nazwą — „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”. Tak więc dopiero po ostatecznym rozpadzie Związku Sowieckiego w 1991 r. tytuł rocznika stał się w pełni adekwatny do swej zawartości treściowej, epokę sowiecką zaś — mierząc historycznym dystansem — odtąd traktowano tylko jako jeden z okresów historii Rosji i państw do niej przyległych. Ponadto warto zwrócić uwagę na fakt, iż nowa nazwa naszej edycji, nie tylko w środowiskach historyków, ale także wobec szerszej opinii społecznej w Polsce i za granicą, świadczyła o tym, że w III Rzeczypospolitej istnieje niesłabnące zainteresowanie wiedzą naukową o Rosji. W tym miejscu można przytoczyć nader trafną konstatację profesora Jana Sobczaka, niekwestionowanego znawcy historii Europy Wschodniej, który poproszony o wydanie opinii o „Studiach” dla Komitetu Badań Naukowych stwierdził, iż „w okresie, gdy w prasie rosyjskiej i zachodniej nierzadko pojawiają się zarzuty wysuwane wobec Polski i Polaków o rusofobię, co jakoby utrudnia proces jej integracji z Europą, ukazywanie się takiej edycji, mającej już w samym tytule «Rosję» i oświeclającej obiektywnie jej dzieje, wydaje się wielce pożyteczne także z punktu widzenia polskiej racji stanu”.

Spektakularny przełom w historii naszego rocznika, jaki dokonał się w następstwie upadku systemu komunistycznego w Europie, spowodował znaczące podniesienie wartości naukowej, a zarazem atrakcyjności czytelniczej tego czasopisma. W konsekwencji bowiem zniesienia cenzury prewencyjnej oraz udostępnienia badaczom wielu zakazanych dotąd zasobów archiwalnych w Polsce i pozostałych państwach byłego zewnętrznego i wewnętrznego imperium sowieckiego otworzyły się ogromne możliwości prezentowania nowych i zapożyczonych tematów. Dzięki temu przede wszystkim wypełniano białe plamy historiografii przełamując panującą dotychczas wobec nich złą milczenie. Jednocześnie pełnymi garściami wprowadzano do obiegu naukowego nieznane źródła. Również obficie korzystano ze swobody wypowiedzi, co znajdowało wyraz w polemikach z utartymi, schema-

tycznymi sądami, a także w reinterpretacji wydarzeń i faktów, przedstawianych przedtem w zdeformowanej postaci.

W 1994 r. zrezygnowano z wydawania „Studiów” przez wrocławski oddział „Ossolineum” — oficjalną oficynę wydawniczą Polskiej Akademii Nauk. W warunkach bowiem zaistniałej transformacji ustrojowej, na skutek trudności finansowych tego wydawnictwa, zaburzona została rytmiczność ukazywania się naszego rocznika, to zaś powodowało rażącą dezaktualizację jego treści. Toteż, poczynając od tomu XXIX, edycję „Studiów” powierzono oficynie „Semper” w Warszawie. Trzeba stwierdzić, że posunięcie to okazało się nader pomyślne dla naszego pisma, albowiem nie tylko zaczęło się ono ukazywać regularnie (zwykle w drugiej połowie czerwca każdego roku) ale również, dzięki szczególnej operatywności marketingowej kierownictwa owej oficyny, poszerzył się znacznie krąg czytelników, tak w Polsce, jak i w wielu zainteresowanych środowiskach różnych krajów świata. W konsekwencji zwiększył się istotnie nakład rocznika.

Co się tyczy treści „Studiów”, to należy zaznaczyć, że w jej kształtowaniu, obok redaktora naczelnego, ważną rolę odgrywa także Komitet Redakcyjny jako organ doradczy i opiniotwórczy pisma, ogniskujący kilkunastoosobowe gremium wybitnych i uznanych historyków — specjalistów w zakresie dziejów Rosji oraz państw Międzymorza Bałtycko-Czarnomorskiego. Dodajmy, że są to osoby w zdecydowanej większości zatrudnione etatowo w IH PAN lub ściśle z nim współpracujące.

Materiały przygotowane do druku w „Studiach” zamieszczane są w działach stałych i w działach pojawiających się w roczniku nieregularnie, przy czym w tej ostatniej kategorii można wyróżnić dwojaki rodzaj rubryki: występujące stosunkowo często, chociaż nie zawsze w każdym tomie, i obecne w piśmie jedynie okazjonalnie. Te pierwsze to rubryki: „Materiały i dokumenty” (w których publikowane są szczególnie doniosłe, a niepoznane źródła z komentarzami oraz różne, interesujące teksty o charakterze głównie faktograficznym) oraz „Dyskusje i polemiki”. Z kolei te drugie to np. bloki jubileuszowe czy wspomnienia pośmiertne („In memoriam”).

Niewątpliwie główny trzon każdego z tomów, mający zarazem największy ciężar gatunkowy edycji, stanowi dział artykułów i rozpraw, wśród których spotkać można teksty autorstwa zarówno dojrzałych badaczy o uznanym dorobku naukowym, jak i adeptów sztuki dziejopisarskiej, którzy pomieszczają w roczniku swe przyczynki będące zacznym przygotowaniem, większych opracowań. Należy zaznaczyć, że pismo nasze, specjalizujące się — jak wspomniano wyżej — w dziejach Europy Wschodniej i Środkowo-Wschodniej, główny nacisk kładzie na historię polityczną tych części naszego kontynentu, tak w aspekcie polityki wewnętrznej, jak i zagranicznej, a niekiedy też gospodarkę i kulturę. Co więcej, problematyka historyczna dotycząca Rosji i środkowego wschodu Europy ukazywana jest w kontekście dziejowym mocarstw zachodnioeuropejskich oraz Stanów Zjednoczonych i niektórych innych krajów Europy, Ameryki i Azji.

Podsumowując syntetycznie dorobek trzydziestu ośmiu tomów „Studiów”, nie sposób byłoby pominąć informacji, że łamy naszego pisma, chociaż *par excellence* otwarte są dla autorów z grona pracowników i stałych współpracowników Zakładu Dziejów Europy XIX–XX w. oraz Instytutu Historii PAN, to również są udostępniane badaczom z innych ośrodków naukowych w kraju. Dotychczas w tej grupie znaleźli się historycy m.in. z Krakowa, Poznania, Łodzi, Lublina, Katowic czy Gdańska. Ponadto w roczniku drukowano rozprawy, artykuły i inne formy dziejopisarskie pióra wielu autorów zagranicznych, takich jak: Nina i Władimir Kabuzanowie i Oleg Ken z Rosji, Jaroslav Valenta, Zdeněk Sládek oraz Jindřich Dejmeke z Czech, Viktor Borodovčak i Ladislav Deák ze Słowacji, György Gyarmati i Endre Kovacs z Węgier, Pierre Voillery z Francji, Josif T. Popescu z Rumunii, Ilco Dimitrov z Bułgarii, Erik Jakobsens z Łotwy i inni.

Kolejną stałą rubrykę periodyku stanowi, z reguły rozbudowany, dział recenzyjny. Obejmuje on przeglądy historiografii obrazujące stan badań historycznych w Rosji i państwach Europy Środkowo-Wschodniej, artykuły recenzyjne, recenzje oraz noty recenzyjne. Teksty te przynosiły zainteresowanym osobom cenne informacje o nowych edycjach źródeł, syntez i monografii, pojawiających się na rynkach księgarskich wspomnianych wyżej krajów. To zaś obecnie, w dobie zaniku prezentowania i wartościowania piśmiennictwa historycznego na łamach czasopism społeczno-politycznych, jest rzeczą z pewnością nader pożyteczną dla badaczy.

Wreszcie do kategorii działów stałych pisma zalicza się rubryka „Życie Naukowe”, gdzie prowadzona jest kronika posiedzeń naukowych Zakładu Dziejów Europy XIX–XX w. umożliwiająca wgląd w tematykę aktualnie prowadzonych badań historyków z różnych, nie tylko warszawskich ośrodków badawczych oraz zapoznanie się z zapisami bibliograficznymi omawianych nowości wy-

dawniczych. Ponadto w dziale tym publikowano sprawozdania z wielu konferencji i sympozjów naukowych, poświęconych problematyce nawiązującej do profilu pisma, listy do Redakcji, a także relacje z uroczystości jubileuszowych.

Te ostatnie imprezy stanowią stosunkowo niedawno (od tomu XXX) podjętą inicjatywę kierownictwa pisma, które postanowiło, aby co pewien czas tom „Studiów” był dedykowany z okazji jubileuszu wybitnym i uznanym historykom, zasłużonym na polu badań dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej. Takie „jubileuszowe” numery pisma oprócz typowych działów zawierały dodatkowo blok tekstów dotyczących osoby i dorobku naukowego jubilata, a w szczególności — *curriculum vitae*, pełną bibliografię prac oraz kompetentną ocenę różnych form jego dokonań zawodowych na niwie dziejopisarstwa, dydaktyki, edytorstwa naukowego czy organizacji działalności naukowej. Dotychczas tego rodzaju tomy „Studiów” zostały poświęcone pięciu znakomitym badaczom: profesorowi Piotrowi Wandyczowi, docentowi Romualdowi Wojnie, profesorowi Wiesławowi Balcerakowi, doktorowi Aleksandrowi Achmatowiczowi oraz doktorowi Henrykowi Bułhakowi.

Na marginesie powyższych uwag i refleksji warto wspomnieć, że mając na względzie przybliżenie czytelnikom „Studiów” sylwetek autorów ważniejszych tekstów, poczynawszy od tomu XXVIII na drugiej stronie okładki zamieszczane są krótkie informacje dotyczące stopni lub tytułów naukowych tych badaczy oraz nazw reprezentowanych przez nich instytucji.

Kończąc, pragnę wyrazić nadzieję, że w niedalekiej przyszłości Redakcji „Studiów” uda się przygotować specjalne wydanie indeksów alfabetycznych i przedmiotowych ukazujących w odpowiednim porządku wszystkie opublikowane materiały w 40 tomach naszego rocznika oraz nazwiska autorów tych tekstów.

Elżbieta Znamierowska-Rakk

POSIEDZENIA NAUKOWE ZAKŁADU DZIEJÓW EUROPY XIX–XX W. INSTYTUTU HISTORII PAN (październik 2002 – wrzesień 2003)

2002	1 X	Omówienie książki: R. Jurkowski, <i>Ziemiaństwo polskie Kresów Północno-Wschodnich 1864–1904</i> , Warszawa 2001 — ref. dr Tadeusz Epsztein
	8 X	Dyskusja nad książką Marka Kornata <i>Polska 1939 roku wobec paktu Ribbentrop–Mołotow</i> , Warszawa 2002 — zagajenie mgr Marek Getter
	13 X	Omówienie edycji materiałów archiwalnych dotyczących historii rosyjskich partii politycznych na początku XX w. — ref. dr Aleksander Achmatowicz
	22 X	Rozpad systemu władzy w Jugosławii (1987–1990) (część II) — ref. doc. dr hab. Michał J. Zacharias
	29 X	Agresja ZSRR na Litwę w czerwcu 1940 r. — ref. prof. dr hab. Piotr Łossowski
	5 XI	Sprawozdanie z pobytu naukowego w Moskwie i ogólnych postępów w pracy habilitacyjnej — ref. dr Aleksandra Leinwand
	12 XI	Sytuacja na Węgrzech (1956–1958) — fragment pracy doktorskiej — ref. mgr Andrzej Smoliński
	19 XI	Omówienie książki: P. Eberhardt, <i>Geografia ludności Rosji</i> , Warszawa 2002 — ref. doc. dr hab. Romuald Wojna
	26 XI	Geneza negocjacji bułgarsko-jugosłowiańskich na temat federacji i sojuszu (jesień 1944 – wiosna 1945) — ref. doc. dr hab. Elżbieta Znamierowska-Rakk
	3 XII	Jubileusz 40-lecia Zakładu Dziejów Europy XIX–XX w.
	10 XII	Sprawozdanie z pobytu naukowego w Mińsku i wstępne przedstawienie programu dalszych badań — ref. dr Joanna Gierowska-Kałużur
	17 XII	Stany Zjednoczone i Polska na przełomie lat 1941–1942 — ref. dr Ewa Cytowska
2003	7 I	Stosunek Francji do granicy na Odrze i Nysie (1958–1967) — ref. doc. dr hab. Maria Pasztor
	14 I	Próby utworzenia polskich przyczółków militarno-politycznych na Bałkanach w XIX w. — ref. dr Zbigniew Klejn
	21 I	Omówienie książki: R. Žáček, <i>Projekt československo-polské konfederace v letech 1939–1943</i> , Opava 2001 — ref. prof. dr hab. Tadeusz Kisielewski

- 28 I Międzynarodowe aspekty rozpadu Jugosławii (1990–1991) — ref. doc. dr hab. Michał J. Zacharias
- 4 II Prezentacja stanu badań i zamierzeń na przyszłość w związku z tematem pracy habilitacyjnej „Stany Zjednoczone a Europa Środkowo-Wschodnia 1933–1941” — ref. dr Hanna Marczevska-Zagdańska
- 11 II Zajęcie Kłajpedy przez Litwinów w styczniu 1923 r. — ref. prof. dr hab. Piotr Łosowski
- 18 II Problem imperium w najnowszej historiografii rosyjskiej — ref. doc. dr hab. Andrzej Nowak
- 25 II Prasa litewskiego antysowieckiego ruchu oporu (1944–1953) — ref. dr Bronius Makauskas
- 4 III Stany Zjednoczone wobec Paktu Czterech i próby nazistowskiego przewrotu w Austrii (1933–1934) — ref. dr Hanna Marczevska-Zagdańska
- 11 III Badania historii Ukrainy XX w. w historiografii ukraińskiej — ref. prof. Taisja Zarie i Aleksij Zarięzkij
- 18 III Francja i Wielka Brytania wobec polskich koncepcji rozbrojeniowych (1957–1964) — ref. dr hab. Maria Pasztor
- 25 III Sprawa mniejszości węgierskiej w Czechosłowacji w latach 1945–1947 jako kwestia międzynarodowa — ref. mgr Justyna Gonczyńska
- 1 IV Propaganda komunistów polskich w Rosji podczas wojny polsko-sowieckiej — fragment pracy habilitacyjnej (część I) — ref. dr Aleksandra Leinwand
- 8 IV Obraz sytuacji na Węgrzech (1956–1958) w oczach dyplomacji polskiej — fragment pracy doktorskiej — ref. mgr Andrzej Smoliński
- 15 IV Kwestia Gdańska i Pomorza w ocenach amerykańskich (1934–1937) — ref. dr Hanna Marczevska-Zagdańska
- 29 IV Informacja o przebiegu kwerendy w archiwach grodzieńskich na temat dziejów obwodu białostockiego (1939–1944) — ref. dr Daniel Boćkowski
- 6 V Tragedia Pomaków w Bułgarii — ref. dr Zbigniew Klejn
- 13 V Straty osobowe partyzantki litewskiej (1944–1953) — fragment pracy habilitacyjnej — ref. dr Bronius Makauskas
- 20 V Przebieg negocjacji Sofia–Belgrad w sprawie federacji i sojuszu (jesień 1944 – wiosna 1945) — ref. doc. dr hab. Elżbieta Znamierowska-Rakk
- 27 V Stany Zjednoczone a Związek Sowiecki i Pakt Wschodni w latach 1933–1935 — fragment pracy habilitacyjnej — ref. dr Hanna Marczevska-Zagdańska
- 3 VI Moskiewskie pieniądze i nie tylko. Finansowanie partii komunistycznych i „lewicowych” w świecie przez Związek Sowiecki i państwa bloku sowieckiego w latach 1950–1979 — ref. doc. dr hab. Maria Pasztor
- 10 VI Zainteresowania intelektualne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX w. — ref. dr Tadeusz Epsztajn
- 17 VI Propaganda komunistów polskich w Rosji podczas wojny polsko-sowieckiej (część II) — ref. dr Aleksandra Leinwand
- 24 VI Tworzenie się struktur organizacyjnych litewskiego podziemia antysowieckiego (1944–1953) — ref. dr Bronius Makauskas
- 9 IX Omówienie książki: *Tygiel narodów. Stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939–1953*, praca zbiorowa pod red. K. Jasiewicz, Warszawa 2002 — ref. dr Joanna Gierowska-Kałużar
- 16 IX Omówienie książki: D. Matelski, *Losy polskich dóbr kultury w Rosji i ZSRR. Próby restytucji. Archiwa — księgozbiory — dzieła sztuki — pomniki*, Poznań 2003 — ref. dr Zofia Strzyżewska
- 23 IX Stany Zjednoczone wobec aktywności III Rzeszy i ZSRR na Bałkanach (1940–1941) — ref. dr Hanna Marczevska-Zagdańska
- 30 IX Wielka Brytania wobec zamysłu federacji Słowian południowych i sojuszu bułgarsko-jugosłowiańskiego (jesień 1944 – lato 1946) — ref. doc. dr hab. Elżbieta Znamierowska-Rakk

(zestawiła E. Z.-R.)